

مقدمه

شهاب‌الدین سهروردی (۵۴۹-۵۸۷ق) فیلسوف و مؤسس دومین حوزه فلسفی در اسلام به نام «حکمت اشراق» است. وی پس از ابن سینا (۳۷۰-۴۲۸ق) از شاخص‌ترین حکیمان و فیلسوفان مسلمان محسوب می‌شود. او پیش از طرح حکمت اشراق به نقد و بررسی حکمت مشاء پرداخت و به رغم انتقاد به پاره‌ای از مسائل، احترام فراوان برای ابن سینا قائل بوده و به بزرگی از او یاد کرده است. طریق وصول سهروردی به حکمت اشراق، بیشتر توسط ابن سینا هموار شده بود.

از جزئیات زندگی سهروردی اطلاعات بسیار کمی در دست است. نام او شهاب‌الدین ابوالفتوح یحیی بن حبش است که اغلب به همین صورت ضبط شده است. امروزه او را با عنوان شهاب‌الدین سهروردی می‌شناسند. وی در ۵۴۹ق در سهرورد در حوالی زنجان کنونی به دنیا آمد که در آن زمان قریه‌ای مهم بوده و بزرگانی از آن دیار برخاسته‌اند که سهروردی مشهورترین آنهاست. از کودکی وی تا پیش از آن که کسب علم کند اطلاعی در دست نیست. در آن عهد مراغه از مراکز مهم علمی بوده و سهروردی به همین منظور راهی آنجا شد. مجدالدین جیلی، مدرس بزرگ و نام‌آور آنجا بوده و جوانان طالب علم، برای درک محضر وی راهی مراغه می‌شدند. سهروردی و فخرالدین رازی (۵۴۴-۶۰۶ق) نزد وی حکمت و اصول فقه آموخته‌اند. هنوز تحقیق مهمی درباره تأثیر مجدالدین جیلی بر سهروردی و فخر رازی صورت نگرفته است. سهروردی بعدها به اصفهان رفت. برخی گمان کرده‌اند که وی برای آشنایی با آخرین آموزه‌های ابن سینا به آنجا رفته است. سهروردی در اصفهان نزد

ظهیرالدین فارسی (یا قاری؟) کتاب البصائر النصیریة نوشته ابن سهلان ساوی (متوفی ۴۵۰ق) را در منطق خواند.

سهروردی قامتی متوسط و چهره‌ای سرخ‌رنگ داشته است. در میانسالی در ایامی که سخت به ریاضت پایبند بود و به امور دنیوی چندان توجه نداشت، از اصفهان راهی شامات شد و با عالمان و احتمالاً مشایخ صوفیه هر شهر دیدار کرد. در ۵۷۹ق به حلب رفت و در مدرسه حلاویه به درس افتخارالدین حاضر شد. ملک ظاهرشاه فرزند صلاح‌الدین ایوبی حاکم آنجا بود. وی از سهروردی استقبال کرد و او را بسیار محترم داشت و این بزرگداشت، وی را محسود دیگران کرد. ملک ظاهر پس از اطلاع از مقام بلند علمی سهروردی، مجلس مناظره‌ای میان او و فقیهان و متکلمان حلب ترتیب داد. آنچه بعدها موجب مرگ سهروردی شد مسائل مطرح شده در این جلسات بود. کسانی که در مناظره با وی از اندیشه‌های او مضطرب شدند نزد صلاح‌الدین ایوبی سعایت کرده و رواج اندیشه‌های سهروردی را خطری عظیم برای حکومت نوپای ایوبیان دانستند. صلاح‌الدین ایوبی هم در واکنش به سخنان آنها فرزندش ملک ظاهر را به جهت دوستی با سهروردی سرزنش و تهدید به عزل از حکومت حلب کرد. او طی نامه‌های متعدد از وی خواست که سهروردی را طرد کند. صلاح‌الدین به سبب درخواست مکرر معاندان سهروردی مجبور به ابلاغ فرمان قتل وی به فرزندش شد. ملک ظاهر نیز در واکنش به دستور توأم با تهدید صلاح‌الدین و به‌رغم علاقه فراوان به سهروردی او را در یکی از قلعه‌های حلب محبوس کرد و سهروردی به طرز نامعلومی در ۵۸۷ق و در ۳۸ سالگی در همانجا به دیار باقی شتافت. تذکره‌نویسان و مورخان با عنوان «شیخ مقتول» و مریدان و دوستان با عنوان «شیخ شهید» از او یاد می‌کنند.

آثار فلسفی و عرفانی سهروردی به فارسی و عربی است. حکمة‌الاشراق مهم‌ترین اثر او به عربی و مشتمل بر نظریه اشراقی - فلسفی نور است. معمولاً شارحان و علاقه‌مندان به اندیشه‌های خاص سهروردی به این کتاب مراجعه می‌کنند. این اثر دو بار به فارسی ترجمه شده است. شمس‌الدین شهرزوری (متوفی پس از ۶۸۷) و قطب‌الدین شیرازی (متوفی ۶۸۳ق) از مفسران

حکمة الاشراق محسوب می‌شوند. ملاصدرا (۹۷۹-۱۰۵۰ق) به شرح حکمة الاشراق تعلیقه نوشته است. سهروردی در نوشته‌های خود مطالب مهمی در توصیف حکمت اشراق بیان کرده است. قرآن کریم و اندیشه‌های فلسفی حکمت خسروانی ایران و حکمت یونان از مهم‌ترین منابع اندیشه اوست. وی براساس آیه سی و پنجم سوره مبارکه نور در قرآن کریم، خداوند را نورالانوار می‌داند.

فرهنگنامه سهروردی

تدوین فرهنگنامه سهروردی از ۱۳۸۳ش آغاز شد. دسترسی آسان‌تر محققان و پژوهشگران به اندیشه‌های سهروردی، انگیزه مهم آن است. بعلاوه تنوع افکار سهروردی تألیف چنین اثری را ضرورت می‌بخشد. این اندیشه‌ها که اشتغال بر حکمت و فلسفه و عرفان و کلام و منطق و طبیعیات و اصول فقه دارد، هنگامی که ذیل مدخل‌های گوناگون مطرح شود اهمیت خود را نشان می‌دهد. نمونه‌های مشابه فرهنگ فلسفی حکیمان مسلمان مدت‌هاست که تدوین و منتشر می‌شود و کتاب حاضر که در شیوه تألیف بسیار متفاوت است، آن مجموعه را کامل‌تر می‌کند. پیشتر فرهنگ اصطلاحات آثار شیخ اشراق (تهران، ۱۳۸۰ش) به اهتمام جناب آقای محمد خالد غفاری منتشر شده و تقدم بر این فرهنگنامه دارد اما کتاب حاضر جامع نوشته‌های سهروردی است و با گزینش تمام نوشته‌ها تلاش کرده اندیشه‌های وی را منعکس کند.

تدوین فرهنگنامه سهروردی در چهار مرحله صورت گرفته است. پس از گردآوری نوشته‌های سهروردی، مطالعه یک به یک آنها برای گزینش مدخل آغاز شد. این مطالعه به منظور شناسایی راه‌های وصول به فرهنگنامه حاضر انجام گرفت و گزینش مدخل، مهم‌ترین حاصل این بررسی بود. این روش کمک کرد تا حجم فرهنگنامه، قابل پیش‌بینی شود. مدخل‌های گزینش شده برای بررسی بیشتر و انتخاب و تعیین ارجاعات، معین شد. در مرحله دوم، مجموعه آثاری که مدخل‌های مورد نیاز از آنها گزینش شده بود برای انتقال و

ضبط مطالب مطالعه شد. این قسمت بیشترین زمان را به خود اختصاص داد و چهار سال به طول انجامید. مطالب مربوط به هر مدخل با استناد مشخص به منبع آن، مدون گردید و سپس کار حروفنگاری آنها در ذیل مدخل خاص خود آغاز و کار یکدست‌سازی و ویرایش مطالب آغاز شد. در مرحله سوم، مطالب غیرضروری حذف و در مرحله چهارم، ویرایش استنادی مطالب صورت گرفت.

اغلب آثار سهروردی در مجموعه مصنفات منتشر شده است. برای استناد به نوشته‌هایی که در این مجموعه چاپ شده، ابتدا نام مصنفات و شماره مجلد و نام اثر و در پایان، شماره صفحه ذکر شده است. اگرچه به حسب ارجاع فراوان، خصوصاً به مصنفات، اختصارنویسی منابع ممکن بود، اما شیوه استناد در این فرهنگنامه بر اختصارنویسی یا شماره‌گذاری ترجیح داده شده زیرا با ذکر نام اثر مورد استناد در یکی از مجلدات مصنفات، آن اثر نیز معرفی شده و تعیین نسبت میان سخن سهروردی و نوع نوشته وی از اهمیت فراوان برخوردار است.

در این کتاب از آخرین تصحیح انتقادی آثار سهروردی استفاده شده است. پس از قرآن کریم که سهروردی استناد و استشهاد فراوان به آن کرده و قوام نوشته‌های او محسوب می‌شود، مجلدات اول و دوم مصنفات شیخ اشراق دومین منبع است. برای گزارش از بخش منطق و طبیعیات تلویحات از متن شرح ابن‌کمونه بر آن استفاده شده چون هنگام تدوین فرهنگنامه هنوز متن جامع تلویحات به تصحیح استاد نجفقلی حبیبی منتشر نشده بود. مجلد اول مصنفات شامل آثار کاملاً فلسفی سهروردی است. کتاب مهم حکمة الاشراق در مجلد دوم مصنفات منتشر شده است. مجلد سوم شامل نوشته‌های فارسی سهروردی است و اغلب مدخل‌های عرفان از آن‌گزینش شده است. مجلد چهارم شامل نوشته‌های فلسفی، کلامی و عرفانی است. هیاکل النور، تصحیح محمدعلی ابوریان از دیگر منابع است. ابیات دیوان الإمام شهاب‌الدین سهروردی به حسب تناسب موضوعی با هر مدخل، در پایان آن نقل شده است. مدخل‌های مربوط به منطق از مجلدات اول، دوم و چهارم مصنفات انتخاب شده، اما بخش منطق

المشارع والمطارحات مهم ترین منبع منطق فرهنگنامه است. مدخل های مربوط به فقه و اصول نیز از التقیحات فی اصول الفقه انتخاب شده است.

برای چاپ این اثر بر خود فرض می دانم که از مدیر محترم انتشارات هرمس جناب آقای لطف الله ساغروانی و همکاران ایشان خانم ها مهدیه پروین و نرگس قنبری تشکر و قدردانی کنم. همچنین از خانم سعیده هادی به پاس نمونه خوانی متن، سپاسگزارم. امیدوارم دانشوران و علم دوستان با تذکر مواردی که به نظر ایشان اصلاح آنها ضروری است، بنده را رهین منت خود کنند.

و ما توفیقی الا بالله العلی العظیم

حسن سیدعرب

۱ خرداد ۱۳۹۱ / ۲۹ جمادی الثانی ۱۴۳۳

فرهنگنامهٔ سهروردی

